

CROSBY H.WHELEER'İN FIRATTA ON YIL ADLI KİTABININ TANITIMI

Yrd. Doç. Dr Türkmen TÖRELİ*

Crosby H. Wheeler'in hayatı

Crosby H. Wheeler, Eylül 1833 de Hampden, Penobscot County, Maine de doğdu ve 11 Ekim 1896 da Auburndale, Massachuttes de öldü.çocukluk döneminde Wheeler'in üzerinde annesinin çok etkisi oldu ve dini boyutunda annesinden etkilendi. Wheeler 1847 yılında Bowdoin Kolejinden, 1851 yılında da Bangor Teoloji seminerinden mezun oldu. Buradan mezun olduktan sonra memnuniyetle kendisini yabancı misyonların işlerine verdi Fakat hissettiği bir şey vardı ki o da annesine bir ev yapmaktı bu nedenle de 3.5 yıl Warren, Mainede bir kilisede kaldı. 1852 de Warren Maine de rütbe aldı ve aynı yılın Aralık ayında Susan A. Brookings ile evlendi. Wheeler, annesinin, kızı ile birlikte yanında kalmasını teklif etmesine rağmen o, Amerikan Board'a kendisini teklif etti ve bu teklif sonucu Harput'a gönderildi. 1857 de Wheeler 3 yaşındaki kızı ile Harput'a vardı. 1878 de Wheeler kurulmuş olan Ermeni Kolejini adını Fırat koleji olarak yeniden adlandırdı. 1893 yılına kadarda kolejin ilk Müdürü olarak hizmet etti. 1894 - 1896 yılları arasında Sultan Abdulhamit döneminde meydana gelen Ermeni olayları esnasında Wheelers malını mülkünü kaybetmenin verdiği sıkıntıları çekmiş ve 1896 yılında Ermeni olaylarının bitmesine doğru da hastalanmış ve ardından Wheeler, Auburndale, Massachusetts'e dönmüş ve kısa bir müddet sonrada ölmüştür.

1852 de Amerikan Board yabancı ilişkiler misyonu Evangelist Ermeni Kilisesine din adamı yetiştirmek için Teoloji Fakültesini kurdu ve bu kurum 1859 'a kadar genişlemeye devam etti. Artan talepleri karşılamak için okulun genel eğitim dili İngilizceydi ve okulun programı 1878 de genişletildi ve Kolejini adı Fırat Koleji diye yeniden adlandırıldı. Binanın yapımı ve kurulumu için Amerika da 140,000\$ yardım toplandı ayrıca yerel insanlardan da (Ermeniler) 40,000\$ toplamıştır. Oluşturulan kolej binası, hastahane, yetimhane, Teoloji fakültesi ve lise şeklinde oluşturuldu. Oluşturulan bu lise de kız ve erkek lisesi şeklinde yapılmıştır.

Crosby Wheeler'in tanıtacağımız "Fırat'ta On Yıl' adlı kitabı California Üniversitesi Kütüphanesindeki 1868 yılında basılmış nüshasıdır.

---

* Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi/İZMİR

FIRAT'TA ON YIL;

Wheeler'in hayatına kısa bir bakıştan sonra Türkiye de kaldığı on yıllık süre zarfında yaşadıklarını eserine aktarmıştır ve biz burada bu eserinde kaleme aldığı bölümleri kısa bir şekilde sizlere sunmaya çalışacağız.

Tanzimat ve Islahat fermanlarından sonra gayri Müslimlere verilen imtiyazlar ve yabancı devletlerin Osmanlı topraklarındaki hareketleri alabildiğince artmış ve yabancı okullar ardı ardına açılmaya başlamıştır. Özellikle Harput'un hinterlandının geniş olması ve kuzeyde Erzurum'a doğuda Van'a, batıda Sivas ve güneyde de Urfa'ya kadar misyonerler için alan hakimiyetinin olması gibi sebeplerle Amerikan Board'un Harput'a çok büyük bir ilgisi olmuştur ve Wheeler ile Harput'a gelmeye başlayan misyonerler çok büyük faaliyetlerde bulunmuşlar ve Milli mücadele dönemine kadar da Harput'ta varlıklarını sürdürmüşlerdir. Amerika'nın misyoner okulunun hedefi kendisine sempati duyan Ermeni toplumu yetiştirmek ve ileride kurduracakları bir Ermeni devletinin kendilerine bağlı olmasını hedefliyorlardı ve Gregoryen olan Ermenilerin Protestan cemaatine kaydırmak diğer önemli amaçlarıydı. Protestanlara göre diğer Hristiyan mezhepleri kayıp cemaatlerdi ve onların kazanılması gerekiyordu.

Kitap on iki bölümden oluşmaktadır. Bunlar:

1. Bölüm : İran ve Türkiye'deki Misyonlar
2. Bölüm :Doğu Türkiye, Bölümler ve Irklar, Harput Misyon Alanı
3. Bölüm :Yapılacak İşler
4. Bölüm: Papazlar, Öz Destek, Öz Yönetim, Kiliselerin Üçlü Bağı
5. Bölüm : Gerçeği Okuma
6. Bölüm : Gerçeği Vaaz ve Söylemek (Şarkı)
7. Bölüm : Yerel Papazlık – Harput Papaz Okulu
8. Bölüm : Harput Kız Yatılı Okulu
9. Bölüm : Meyveler (misyon faaliyetlerinin sonuçları)
10. Bölüm : Kilise Vergisi – Canlanma
11. Bölüm : Kiliselerin ve Papazların Konumu
12. Bölüm : Dört İstek

Wheleer'a göre Harput

Yaklaşık altı kez kuzey batıya geçtiğimizde, ya da kışın, bazı günlerin seyahatlerinde iki kez, yüksek alanlarda bulunan güney doğuda Van ile eşit mesafedeki Erzurum'a, kuzey batıda Karadeniz'deki Trabzon ve güney batıya. Olduğu gibi İran ve dış dünya arasındaki büyük seyahat güzergâhı üzerine yer alan ve Ermeniler, Kürtler, Türkler, Yunanlılar, Persler, Çerkesler, Ruslar ve kaçak Avrupalılar'dan oluşan heterojen bir nüfusla doludur.

Türkiye'nin kuzeydoğusunun büyük bir bölümünde olduğu gibi, Harput bölgesi de doğusundan batısına iki yüce sıradağ, Toroslar ve Aladağların uzandığı tipik engebeli bir arazidir. Harput'un kurulduğu yüksek tepenin üstünde durup güneyde aralardan geçen vadilerden, birçok köyüyle birlikte Torosların uzak bölgelerine doğru bakarak ve kuzeye bakan tarafta engebeli bölgenin üzerinde, 19 km uzaktan görülebilen Fırat'ın batıdaki bölümlerinden, yüksekliği daha fazla olan Aladağlara doğru; batı ve doğudaki ufuk, çeşitli yükseklik ve şekildeki yüksek dağlarla kapanmış olmasına rağmen bu eşsiz güzellik ve görkemli manzaranın bir panoramasını görebiliyoruz. Yılın belli mevsimlerinde bu geniş alan, zirveden zirveye; tepeler, vadiler ve ovalar arasından geçerek hızla birbirini kovalayan fırtına, bulut ve gün ışığının iç içe geçerek oluşturduğu çok büyük bir mozaiğe dönüşür.

Wheeler eserinde Türkler ve Ermenilerin aynı bölgelerde ve genellikle şehirlerde yaşamalarına karşın Kürtlerin çoğunlukla dağlarda ikamet ettiklerini yazmaktadır. Nüfusun üçüncü sınıfı olarak adlandırdığı Kürtler hakkında, Mr. Allen tarafından yazılan mektup içeriğinden daha fazla birşey söyleyemem diyerek şöyle devam ediyor: “Onların tarihi çok az biliniyor. Fars asıllı oldukları söyleniyor ki bu yüksek ihtimallidir. İran sınırlarına yaklaştıkça daha da sayıları artmaktadır; özellik ve görünüşleri bir şekilde benzetilmektedir ve hala en kuvvetli kanıt Farça ve Kürt dillerinde birçok kelime aynıdır, böylece Kürtçe'nin iki lehçesini anlayabilenler Farsça'yı da anlayabilirler.”

Whelleer'a göre Harput Nüfusu

Esasen bölgenin ana şehri Harputta yaklaşık 25.000 insan yaşamaktadır, Çüngüşte 6,000, Çermikte 4, 000 Palu da 8,000, Çemişgezekte 4,000, Eğinde 8, 000, Eğilde 5,000, Gerger 4, 000, Peri 4, 000, Malatya 40,000, Arapgir 20,000, Divriği 10,000 ve Bakır madeni 5,000 bin kişiden oluşur diye yazılmıştır. Fakat insanların büyük çoğunluğu nüfusu 100 ile 350 arası nüfusa sahip olan köylerde yaşamaktadır..

-Wheeler'a Göre Misyonerliğin Amacı

Harput bölgesinin girişinde, iş arkadaşlarım ve ben misyonerlik görevinin bir zekat verme ve yahut evdeki Hristiyan halkın harcamalarından bihaber olan bilgisizlerin arasındaki, varlıkları yadsınamaz kuruluşları destekleme sistemi olduğu fikrinde karar kıldık. Bu suretle söz ettiğimiz durumun tanımını, ilk misyonerlik görevinde ki kurulun uygulamalı örneklerinde bulamadığımız gibi, esas kurulda da bulamıyoruz. Misyonerlik deyince akla, en azından doğu bölgelerinde iki şey gelmelidir; Birincisi misyoner kişi halkın yoksulluğunu gereğinden fazla ön plana çıkarma riskiyle karşı karşıyadır. Burada az ile düzenli olmalı, tazelik ve en alelade evlerin bile vermiş olduğu rahatlığın yanı sıra, doğudaki bölgelerde bunların çoğu yoksul ve perişan halde görünür.

İkinci husus ise doğudaki insanlar genel olarak geçici faydalar bekledikleri diğer insanların iyi niyetlerini sürekliliğini temin etmek için akla gelebilecek her türlü çabayı göstermeye hazırken; bir yandan da bağışlanan getirileri, yardımsever kişinin en nihayetinde bunların kendisine bir kazanç olarak döneceğini umduğu yönünde bir tuzak olarak görmektedirler. Ve hal böyle olunca onun vereceği herhangi bir yönergeye karşı da ön yargılılar. Eğer ki Müslüman halka, ilk olarak dini gerçekleri dinlemeleri koşuluyla tıbbi tavsiyeler verip ilaçlar dağıtan doktor, çıkar sağlamada kendilerini

kutladıklarını fark etseydi, hastalarını daha memnuniyetle tedavi ederdi. Nezaket sahibi bir misyoner çevresindeki insanlara Hristiyanlığın özgür yapısını öğretmek ve elinde bulunan malzemeleri İsa adına bağışlamaları için onlara çağrıda bulunmak yerine; sadece onlara hakiki özgürlüğü bahsetmekle kalmayıp bir şekilde maddi yardımda bulunarak onlara sırf yoksul insan muamelesi yaparsa; yalnızca bölgedeki etnik gruba zarar vermekle kalmaz, aynı zamanda onlara oturup yardım dilenmeyi öğreterek kilisede yalandan üye olmaları yönünde büyük bir hataya sebebiyet vermiş olur.

İncili bağımsız bir alana taşıma amacını gerçekleştirirken ve ona bağlılığını ilan etmiş olanların da buna destek olmaları için yardımlarını talep ettiğimiz sırasında ne yazık ki Harput şehrinde, bir papaz seçip onu desteklemeye başlamak için kurulmuş olduğunu düşündüğümüz bir kiliseyi ziyaret etme fırsatımız oldu. İstanbul Bebek papaz okulunda eğitim almış bir adam orada vaiz olarak bulunuyordu. Ancak ne o, papazları olup desteklerine başvurmaya niyetliydi, ne de onlar onu desteklemeye. “ Siz misyonerler bize vaaz vermek ve ayinler düzenlemekte yeterince iyisiniz” dediler.” Bir papaza ihtiyacımız yok.”

Misyonerlik alanına girerken, “bu durumda burası, aynı işi yapmak için, daha az müsait bir kurum değil” dedik. Benzer şekilde, doğru ya da yanlış, Boston’a gönderilen ilk mektupta misyonerlik politikasının temel ilkesi olarak bizim hiçbir durumda saptığımız “HER KİLİSEYE YAŞLILARI TAYİN EDİN.” İlkesi belirlenmişti. Harput’ta daha önceden kurulmuş olan küçük kiliseye, farklı bir temel üzerine kurulmuş olmasının yarattığı bir çok güçlüğe rağmen bir papaz verdik ve en sonunda onlara havariler için, daha doğrusu kutsal proje için düzenlenmiş kiliselerin en başından beri sahip olduğu duyguyu, yani İsa’nın kilisesi olduklarını ve yabancılar servisine kayıtlı bir şirket gibi değil, İsa için bir şeyler yapan diğerleri gibi olma duygusunu aşılamayı başardık. Bu çaba bize o kadar ağıra mal oldu ki 1864 sonbaharına kadar başka bir kilise oluşturmaya cesaret edemedik. Duvarın bizi içeri girip kendi oluşturduğumuz kiliseye bir papaz yerleştirmek için yüreklendirmeye yetecek kadarı yıkılana kadar yedi yılı biraz aşkın bir süre İncili yaymaya çalışarak, elle bağış kâğıdı dağıtarak ve doğu uyusukluğu ve açgözlülüğünü kavrayarak geçirdik.

Harput Misyonunun İktisadi Yönü

Wheeler misyonun iktisadi vaziyeti hakkında da bazı bilgiler vermektedir. Sanılanın aksine Wheeler maddi imkânlarının geniş olmasının kendileri için sıkıntı yarattığını dile getirmektedir.

“Harput'taki mevkiimizi almanın ve elimizde tutmanın bizim için kolay olduğunu söyleyemem. Misyonerleri halka gönderenlerin büyük bir zenginliğe sahip olduğu ve bu serveti harcamanın kolay yollarını bulmaktan başka çok az şeyi önemsedikleri fikrinin, insanları kaçınılmaz olarak etkilemesi misyonerlik işinin talihsizliklerinden biridir. Eğer böyle olmasaydı, neden hiçbir kazanç sağlamayan amaçlar için bu kadar büyük miktarda para harcayalım ki? Bir yandan misyonerlerin zengin olduğu konusundaki malum izlenim, halk arasında misyonere karşı daha büyük bir tepki yaratırken, diğer yandan bu durum ona daha fazla yarar sağlıyor ve aynı zamanda parası aç gözlülüğünü kabartıyor. Ek olarak, misyoner kişi kiliselere gerektiğinden daha az yardımda bulunarak para konusundaki açgözlülüğünü kullanmazsa, halk arasında gerçek bağımsızlığa karşı yabancı kaynaklı yardımlar yönünde bir güven halkası oluşturacaktır. Başlangıçta biz bizzat Harputlu insanların yeteneklerini hafife alarak hata etmiş bulunmaktayız; fakat misyonerlik politikamızın köklü fikirleri bu hatayı düzeltmemize yardımcı olup, onları daha üst bir seviyeye taşımamızı sağladı. Kiliselerin bağımsızlıklarını kendi geçimlerini sağlamaktan geçtiği fikrine dayanarak ve onların insani ya da Hristiyan duygularına hitap ederek, umduğumuz gibi hem halkın hem de papazların zihniyetinde kalıcı bir yer edinmeyi başardık. Satır satır, ilke ilke ve bazen de beyinden dile kadar yorucu bir tekrarlar yapmak gerekmektedir”.

Öğrencilerin toplam sayısı, geçen yıl Harput protestan birliği tarafından eklenen Kürtçe konuşan bölümündeki 6 öğrenci ve Bay William'ın Mardin den getirdiği Arapça konuşan 9 öğrenci hariç 81 oldu. Öğrencilerin 1867 den önce yalnızca 24 ü ya da sekizde biri kendi masraflarını karşılayabilmiştir. Bu 81 öğrenciden 47 si evli, 34 'ü bekar erkek, ufak harcamalarla birlikte evli bir erkeğin ve ailesinin masrafları 7,5 ayda 42 dolar 33 sent, bekar bir erkeğinse 22 dolar 12 sent tutmuştur. Din fakültesinin kurula toplam masrafı 1867 den önce 7, 470 dolardı.

1867'den önce, Harput'taki on iki yıllık misyonerlik görevi boyunca 3,500 dolarlık bir miktar dış bölgeler ve şehirlerdeki okulların geneli için harcanmıştır.

-Wheeler ve Misyonunun Harput ve Civarında Ermeniler Üzerindeki Faaliyetleri

Elbette ki, her vaizin herhangi bir şekilde İncil'i okumaya ve yaşlı genç ayırt etmeden insanları eğitmeye hazır olduğu gereklidir. Doğrusunu söylemek gerekirse, bir görevlinin, yeni bir köye girerken en önemli görevi oradaki halka bir dua kitabı ve İncil almaya, onları okumaya teşvik etmektir. Hatta kendisi bizzat onları eğitmelidir. Bu kısım hakkında daha fazla konuşmak istemediğim için burada konuyla alakalı ilgi çekici bazı maddeleri sınıflandırdım. 1866-67 yılları arasındaki kış mevsimi boyunca, Harput şehrinde ve diğer merkezden uzak, kontrolümüz altında olan 55 şubede 1.129 genç erkek, 573 kız ve 885 yetişkin erkek ve kadın olmak üzere toplam 2.587 kişi farklı şekillerde öğrenim görmekteydiler.

Fakat çabalarımız Protestan kiliseler ve topluluklarla birlikte, benzer şekilde geride kalan Ermenilerin taraftarlarından kurtulalım diye kiliseye karşı olan korkularını ve milli ruhlarını uyandırdı. Böylece onlar da okullar açtılar ve çeşitli yöntemlerle insanları eğittiler. Hemen hemen öğrenebildiğim kadarıyla, daha önce bahsedilen 55 şehirde ve diğer köylerde 1866-67 kışı boyunca 3.764'ünü erkek çocuklarının 609'unu kız çocuklarının ve 607'sini yetişkinlerin oluşturduğu toplamda yaklaşık 4.980 kişi eğitim görmekteydi.

Dağıtılan ve Satılan Kitaplar Hakkında

Ermenilerce sürekliliği sağlanan birçok okulun açılışını misyoner etkiye borçlu olduğunu söylemeye gerek bile yok. Açıkçası bu okullar misyonerlik güvenini kazanma niteliği taşıyorlar; fakat bunların birçoğu sadece Protestan okullara karşı açık tutuluyor. Ve desteğin arkası kesilirse kapanabilirler. Binlerce belki de on binlerce insan böylece okumayı öğrendi ve ayrıca dikkatin çoğunluğu yazmaya ve bir kaç yıl öncesine kadar genel eğitimin çok fazla bilinmediği diğer dallara verildi. Bununla birlikte ümidimiz sonuçların tüm nüfusun eğitimin önemini kavraması ve araçları onun güvenliğini sağlamak amacıyla kullanması yönündedir. Fakat bir şey göz önünde bulundurulmadır ki, hedeflenen sonuç, hissettiğimiz kadarıyla yarardan çok zarar verecek popüler eğitim değildir. Asıl amacımız mevcut kiliselerin kuruluşundan önceki dönemde olduğu gibi İncil'i insanların eline vermek ve insanların onu okuyup ona itaat etmelerini sağlamak. Bu düzgün bir şekilde satılarak yapıldı, çünkü bir Doğuluya kitap vermek ona kolayca değer vermesine sebep olurdu. Diğer ciltler de Harput'ta kullanılan Türkçe ve Ermenice gibi farklı dillere çevrildi ya da o dillerde düzenlendi ve

bunlardan bazılarının satışları bir hayli çoktu. Buraya yerleşmemizden önceki 2 yılın istatistikleri elimde yok ancak on yıl içinde, Harput'taki kitap deposundan birçok kitapçığın (dini kitapçıklar) yanı sıra, 35.091 cildin tamamı satılmış.

Satılan kitaplardan 11.607 tanesi kutsal kitabın kopyaları ve yine onun bazı bölümleri, 2.758 tanesi ilahi kitabı, 231 tanesi Kilise Mensuplarının Rehberi, 609 tanesi Abbott's Mother At Home (kitabın orijinal ismi), 270 tanesi Wayland'ın Ahlak Felsefesi, 7.315 i dua kitapları, 196 tane Doddridge'nin Yükseliş ve İlerleyişi, 316 tane Hacıların Yolculuğu, 258 tanesi "Azizin Ölümü" , 547 tanesi Matthew'un Tefsiri, 251 tanesi "James in Endişeli Sorgucusu" , 1.488 tane İlmihal kitabı, çeşitli gruplar için bir ibadet kitabından 2.072 tane ve şehir papazı tarafından hazırlanmış bir nevi "Henüz din değiştirmemişlere çağrı" niteliğindeki muhteşem küçük bir kitabın 1.700 kopyası.

Satışlardaki gözle görülür bu azlık şöyle açıklanıyor; neredeyse istisnasız olarak, her kitap alana önce onu nasıl okuyacağı öğretilmiş. Kelimelerin iyi tohumlarının bu şekilde ekilmesini birçok durumda zengin bir ruhsal hasat takip etmiştir. Anlatılan çarpıcı hadiselerden bir kısmı gösteriyor ki, bir kişiyi Tanrı'nın Oğlunun içinde bulunduğu ebedi hayattan haberdar etmenin tek yolu, İsa'ya şahitlik eden kutsal kitabı araştırmalarını sağlamak. Harput'un yaklaşık 14 km batısında yer alan **Bizmişen** köyünde, Maghak adında susam yağı imalatı ve satışı yapan bir adam vardı. Müşterilerini dolandırmadaki açığözlülüğü yüzünden öyle kötü bir namı vardı ki, bölgedeki herkes onu 'Hırsız Maghak' olarak bilirdi. Bir gün İncil ve bir dua kitabı satın almaya ikna edildi ve o günden sonra "Prote Maghak" olarak bilinmeye başlandı. (Bu isim "Protestan" kelimesinin kısaltmasıdır).

Tanıştığı okuma bilen herkesten ders alarak, Hırsız Maghak zamanla İncili nasıl okuyacağını ve onun gücünü hissetmeyi öğrendi. Öyle dürüst bir adam oldu ki, bir zamanlar dolandırıcılığıyla olduğundan çok, dürüstlüğüyle meşhur oldu. Şuan Maghak'ın ekip biçtiği toprağın Türk sahibi asla Maghak ın ona getirdiği ürünün kendine ayrılmış payını ölçmez, bilir ki Maghak dürüştür. Bu esnada, bir Hristiyan olarak yağ satışı turlarında boş durmadı. Yaklaşık 4 yıl önce, Harput'un doğusundaki Kürt dağlarında bulunan, Bizmişen'e 64 km uzaklıktaki Nacaran isimli bir Ermeni köyünde, bir adama İncil satmayı başardı. Orada kalan bu tek İncil, daha önce Bizmişende yaptığı gibi sessizce işini yaptı. Tek bir okuyana üç dinleyici eşlik ederdi ama Najaran pek fazla uğrayamadığımız ıssız bir bölge olduğundan, orada

bir “Prote” olduğunu söyleyen rapor dışında İncil ya da onu okuyanlar hakkında hiçbir şey bilmiyoruz.

Tepkilere Rağmen Tebliğde Israr

Ancak 1866-67 kışında, bölgedeki bir köyden gelen yerel yardımcı yanına birkaç arkadaşını alarak o yeri ziyarete gitti. Onu ve yanındakilere baskın yapmak için köylüler alanın girişinde karşıladılar onları ve sıkı bir dayak attılar. Yerel yardımcıyı da karın üstünde bilinci kapalı vaziyette ölüme terk ettiler. O vahşi insanların küçük İncil topluluğunun içeriye ulaşım cesaretlenmesini önlemek için kullandıkları yol buydu. Sonra “ Şimdi dayak yeme sırası sizde. Bu ‘Protestanları köyümüze siz davet ettiniz. Dördünden ikisi dayak yedi, biri kaçtı, diğeri, etkili olan adam, kalabalığı “Bana dokunmaya cesaret edebilecek var mı?” diyerek korkuttu. Sonra yardımcıyla birlikte Harput’a geldiler ve “Günahkârlarımızın cezalandırılmalarını istemiyoruz. Dayağı Efendi İsa’yla olan hesabımıza verdik ve sizden sadece bize bir vaiz vermenizi istiyoruz.” dediler. Onlara uygun tek kişi olan, şehir kilisesinden eğitimsiz bir adam verdik ve gitti. Halk onu şehirden kovdu. Harput’un Türk yöneticisi paşaya müracaat ettik ve o yardımcıyı geri gönderdi. Halk onu tekrar kovdu ve paşa tekrar geri gönderdi. Bu sefer halk “ Bu Protestanlar fethetmekte kararlı, asla vazgeçmeyecekleri söyleniyor.” diyerek şiddetten vazgeçti.

Şehrin 9 km kuzey batısında 10 yıl boyunca doğruyu öğrenmek için beyhude çabaladığımız büyük Ermeni köyü Körpe vardır. Yanlarına onlarla konuşmak için gelen insanları uzak tutmak için şiddet kullanan bu insanlar, düşmanlarına karşı son derece sertler. Türk toprak sahibi Osman Bey, yakın zamanda Protestanların istenmedikleri yerlere girme çabalarını misyonerlere şikâyet etti. Ama bu adam Bizmişinde de bulunmuştu ve bu şikayeti yaptıktan hemen sonra Maghak’ın komşusu olan ve onun gibi dürüst olmayı öğrenen, “Tohum fazla büyümüş. Bu sana ait.” Diyerek ona tahılın birazını geri veren, aynı zamanda kiracılarından biri olan Astadoor tarafından ziyaret edildi. “Keşke senin gibi başka kiracılarım da olsa.” dedi Osman Bey; “İlk kez bir tohumu yeniden hayata döndürüyorum. Astadoor bütün Protestanların kutsal kitaplarını taşımaya alışık oldukları yer olan göğsünden çekip çıkarak, “Bunun cevabı bende değil, bu kitapta. Bu kitabı okuyana kadar hiç böyle bir şey yapmamıştım.” Dedi.

Sonuç şuydu; Türk, temsilcisinden oradaki kiracılara dürüstlüğün kutsallığını öğretecek Protestan bir rahip için Korpeh’te (Körpe) bir ev kiralamasını istemişti. Bundan birkaç yıl önce, Harput’ta Kevork Dashjian

isimli bir adam umursamaz birinin evinde, bir rafta göz ardı edilmiş şekilde duran bir İncil gördü. Onu ödünç aldı ve okumayı başardı; kısa süre sonra da içeriği ilgisini çekmeye başladı. Ama bu sırada sahibi kitabı geri istedi. Zavallı Kevork ne yapması gerektiğini düşünürken, hiç beklenmedik bir şekilde bir adam ona olan 1 dolar 60 sentlik eski bir borcunu ödedi, bu da tam olarak bir İncil fiyatıydı. “Bu bana Tanrı’nın İncil almam için gönderdiği bir işaret” dedi. İncili aldı, okudu ve kısa süre sonra toplantılarımıza katılmaya başladı bu ağırbaşlı araştırmacı. Ailesinden yedi kişiyle birlikte, kilisenin zeki ve faydalı bir üyesi, gerçek bir Hristiyan oldu. Mesih’e olan yeni doğan bağlılığıyla daha önceden bahsedilen Kevork’a gitti ve “Gel kardeşim, ben hiçbir şey bilmiyorum ama sen biliyorsun; benimle köylere gel. Sen vaazını ver, dayağı ben yerim.” İlk olarak daha önceden bahsedilen Körpe’ye gittiler ve beklenen dayağı yediler. Bir kez daha gitti ve yine kovuldu. Ama üçüncü gidişinde ona eşlik eden iri yarı demirci “Bizi taşlasanız da yolumuza devam edeceğiz, ta ki tüm Protestanlar köyünüzü işgal edene kadar; ancak bize izin verirsiniz yalnızca iki tanesi konuşmaya gelmiş olur ve eğer isterseniz buna kulaklarınızı kapatabilirsiniz.” dedi insanlara. İnsanlar onun tavsiyesine uydular ve kısa süre içinde daha önceden bahsedildiği gibi Türk toprak sahibi Osman Bey ajanına Protestanlar için bir ev kiralamasını söyledi. Böylece bir yanda Bizmişen İncili diğer yanda Zebur’un Harput kopyası, yıllardır Korpeh halkının karanlığında saklı kinin, kötülüğün ve batıl inancın duvarlarında büyük bir gedik açtı.

Harput’un yaklaşık 96 km güneyinde, Toros Dağlarının en ıssız bölümünde yer alan Chermook (Çermik) şehrinde çoğu vahşi Kürtlerden farksız olan Ermeniler ikamet etmektedir. Aralarından birinin adı Harootune idi. Prote’lere öfkesi hiçbir engel tanııyordu. Onlara olan öfkesiyle tam bir Tarsuslu Saul gibiydi. (Asıl adıyla, Lider Paul, dönemindeki etkisi büyük bir Hristiyan misyoner). Kendisi bir eşek semeri ustasıydı ve bir gün Protestan yerel yardımcısının hemen yanındaki dükkana girdiğini görünce dev büyük bıçağını semere saplayıp haykırdı: “ Keşke bu elimdeki bir Prote olsaydı!” Çok geçmeden ona söylenen her şeyin doğru olmadığından şüphelenmeye başladı ve hala elinde tuttuğu bıçakla okuldaki öğretmeni soruşturmak için Ermeni okuluna gitti. Beklediği net cevapları alamayınca büyük bir öfkeyle öğretmenin saçına yapıştı ve “Beyim, kelleni alırım!” dedi. Bu dedikleri sözde kalmadı ve zavallı adamın boynunun arkasına bıçağı bastırmaya başladı. Çocuklar çığlıklar atarak sınıftan kaçtılar ve gelen yardım öğretmeni onun ellerinden kurtardı. Kendi kendine araştırmaya kararlı bir şekilde, yardımcımızdan bir dua kitabı aldı ve onu Doğuluların bütün kıymetli

eşyalarını sakladıkları yere, bağrına koydu. Okumayı bilen herkese kendisine de ders vermeleri için yalvardı.

İncil Mucizeleri

Wheeler eserinde İncilin dağıtımı ve okunmasını tavsiye çalışmalarının sonucu ortaya çıkan kendince mucizevi sonuçları anlatmaktadır.

Harput şehrinden yaklaşık yedi mil güneyde, geniş ve uzun düzlüğe noktacılar gibi yayılmış birçok köyün arasından tam görünecek şekilde, bin beş yüz Türk ve bin Ermeni nüfuslu Perçenç vardır. Tüm nüfus, okuma bildiği için öğretmen ünvanı ile onurlandırılan Garabed Torosian isimli bir Ermeni 1858 veya 1859'da komşu köyden bir İncil alıp eve getirene kadar gerçeklerden habersizdi. İlk bildiğimiz, 1859-60 kışında, köyde bir gece geçiren bir işportacının bize anlattığına göre yetmiş adamı İncil'i okuyan "öğretmeni" bir ahırda dinlerlerken bulmuş.

Bir misyoner dinsel tören yaparken, vaazlar bazen Bay Barnum tarafından kullanılan Türkçe oluyor ben ve Harput'taki yerel vaizlerin kullandığı Ermenice oluyordu ya da Mardin'den Bay Williams ile gelen öğrenciler ve onların aileleri için ve Harput'ta bu dili kullanan az sayıdaki insan için Arapça oluyordu. Buna son zamanlarda, Kurmançi Kürtçesi denen ve kiliselerin Kürdistan'da misyonerlik faaliyetleri esnasında kullandıkları başka bir dil de eklenmişti.

İncil'in birçoklarının ve yüzlercesinin hayatlarının tadı haline gelmesi bizim kalplerimizin gerçekten mutlu edilmiş olmasının asıl sebebidir. Harput şehrinde ve elli dört çevre istasyonda 1866-67'i kışı boyunca, genellikle Sabbath'da (Şabat) dört bin civarında kişi İncil'i duydu ve bizim görev bölgemizin genişletilmesi ile görevlendirdiğimizi daha önce konuştuğumuz yedi kilisenin yüz altmış dokuz üyeside dahil olmak üzere oradaydılar, 1867 Nisanında onüç kilise dörtyüz üç üyesi ile üçyüze yakın diğer hristiyan olması muhtemel kişi mevcut kiliselere veya yeni organize edilmişlere alınmayı bekleyenler kaydedilmişti. Sonradan dönüştürülmüş olanların iki yüz kadarı bu canlanmanın meyvesi olarak 1836- 1867'nin kışında çeşitli komiteler tarafından kutsanmıştı.

Yakınlarda kilise yapılabilecek yerlere şöyle bir göz atmak ilginç olabilirdi. Birinci sırada Harput'un doğu bölümü vardı ki oraya halihazırda 720 dolar maliyetin 441 doları insanlar tarafından ödenmiş bir şapel yapılmıştı. Bağımsız gruplar yakında burada ikinci bir

1867 yılında seminerin mezuniyetinde çok aranan''birinci sınıf'' bir adam olan Hüseyinik adındaki köyün yerlisi, bu vahşi bölgeden gelen çağrışı kabul etmeyi seçti. Çünkü bu adam orada Hristiyanlık için bütün zorluklarla başa çıkabilirdi ve bu işi yapabilecek istekli başka birini bulmanın zor olacağından korkuyordu.

İnananların küçük grubu Ermeniler ve Türkler'in her ikisi tarafından da fena halde zulüm görmüşlerdi fakat biz bu dağların ortasında parlayan bir ışık olacak ve şehitlerin ruhunu yaşatacak bir lider umuyorduk. İki gün yolculuğu Harput'un doğusunda Fırat'ın kuzey kıyısında Palu'da vahşi bir bölgenin ortasındaydı. Burada beşinci bölümde okumaya bulanmış on iki kadından bahsediliyordu. ve onlardan bazıları Mesih'in yorulmaz işçileriydiler Biz toplantılara katılan seksen kişinin bu on iki Hristiyan gibi olacağını umuyorduk. Seminerin genç mezunlarından biri oraya bir aday olarak gitmişti ve şayet bir yetkili gerekirse Stephan ismindeki bu genci istenen üstünlüğü alamazsa Papaz olarak görevlendirmeyi umuyoruz.

Harput'un elli mil güneyinde Toros Dağları'nda 6000 civarında Türk ve Ermeni'nin yaşadığı Çüngüş şehri vardı. İlk ziyaretimi 1857 yılında Bay Dunmore ile birlikte birkaç saatlik çaba ve Türk valisinin yardımıyla konaklama yerimizde büyük çoğunluğu kadınlar olan bir çete tarafından korunarak yapmışım. Vahşi insanlar bizi öldürmeye hazır gibi görünüyordular ve ertesi gün ayrıldık. Bir sonraki yıl oraya bir yardımcı gönderdim, fakat bir çete onu oradan kovdu ve tekrar döndüğünde orada sadece Paşa güçlerince korundu.

Kutsal metnin birçok kopyası satıldı ve iyi tohumlar köklere atıldı.1866 sonbaharında Harput Evanjelik Birliği üyeleri ile misyonerlik için rotamızı Diyarbakır'a çevirdik. Tarikat üyeleri bizi sonsuza kadar duracakmış gibi görünen, ahşap ile birbirine tutturulmuş 1 metrelik kalın taş duvarları olan üç katlı bir binaya götürdü. O dağ eteklerine kurulmuştu ve alt katta daha az odası vardı fakat bu yüz öğrenciye okul olmak için idealdi. İkinci kattaki odalar papazlar için ayrılmıştı ve en üst katta beş yüz yada daha fazla kişinin oturabileceği bir oda vardı. Duvarların yanında merdivenlerde ayakta duran bir kadın elleriyle küçük çamur topları yaparak bunları duvara atıyordu, merdivenin üstünde duran diğer kadın ise bu topları duvara yayarak sıvıyordu. Misyonerler bu kadın, işçilere şapeli daha hızlı tamamlamaları için vaaz veriyorlardı. Taşlar ve keresteler çok uzun mesafeden kocaları tarafından getirilmişti ve 400 yüz dolarlık bizim yardımımız ile şapelin maliyeti 1500 dolar civarında mal olmuştu. Toplantılara çoğunlukla katılan 280 kişinin en az 15 kişisine gerçek Hristiyan olarak güveniyorduk ve

herkesin yardımı ve desteği ile bir kilise ve kendi papazını organize etmesini görmeyi umuyorduk.

Yezidiler üzerinde faaliyet

“Yabancı misyonerlik faaliyeti “ olarak tanımlanmış olan çalışmalar Kürdistan olarak ifade edilen bölgelerde, yani Harput’un güneydoğusuna kadar olan 4 ila 20 günlük seyahat mesafesindeki bölümde, gerçekleştirilmelidir. Bu çalışmada Diyarbakır ve Mardin kiliseleri ile bağlantıları sağlanmaktadır. Bölgenin dili Harput’takilerin hiç bilmediği; Diyarbakır’da ise çok az kişi tarafından bilinen Kurmanci Kürtçesidir. 1866’ın sonbaharında Sayın Allen, William ve Protestan Birliği’nin bazı üyeleri ile birlikte bu yabancı bölgelerde bir ay geçirme ve aklı karışmış Ermeni, Kürt, Türk ve Yezidi gruplarının derin bir aşağılanma içerisinde bulunduğu şartları görme imkanını yakaladık. Kiliselerin bu çalışmaları gerçekleştirmeleri şekli şaşırtıcı bir biçimde şansa bağlıydı. Birliğin Diyarbakır’da gerçekleştirilen bir toplantısında çok az Ermenice bilen genç bir adamla karşılaştım. Ancak Harput Kilisesi’nin Rahibi Kürdistan da doğmuş ve orda yaşamıştı ki çok iyi düzeyde Kürtçe biliyordu. Genç adam doğuya doğru dört günlük seyahat mesafesindeki Redwai’dendi; batıya gitmesi ve eğer yapabilirse ona İncili öğretecek ona bilgi kazandıracak kişileri bulması ve geri döndüğünde hemşerilerine bildiklerini öğretmesi için ona para verilmişti. Rahipler ve delegeler kiliselerinin menfaati için, onu bir an önce benimsemeye karar verdi. Dediklerine göre Amerikan Kiliseleri onlara İncil göndermişti ve O’nu bu zavallılara iletmek onların görevidi. 3 kişi daha bulundu ve önceden de bildiği Kürtçe’sinden faydalanılabilecek şehrin rahibi tarafından eğitilmek üzere Harput’a götürüldü. Hristiyan öğretisini öğretmedeki samimi çabalarının sonucu olarak, umut verici bir şekilde uyanışı takiben bu dördünün dinleri değiştirildi. Harput’ta bu dört kişinin sırayla Kürtçe dilinde, rahip tarafından tercüme edilen, kendileri ve kendi insanların perişan hallerini anlattıkları ve Tanrı’nın insanları dualarıyla yakardıkları aylık konserden daha ilginç bir konserde daha önce hiç bulunmamıştım. Onlara iki kişi daha eklendi ve onlarla birlikte, eşleri, evli olanların çocukları ve Kürtçe bilen birkaç kişinin de katılımıyla; sadece dualar ve yorumların değil ayrıca Kutsal Kitap ve ilahilerin de Kürtçe okunduğu, sonuncunun ise içlerinden Ermenice’yi yeteri kadar öğrenmiş biri tarafından çevrildiği, muhtemelen o dildeki ilk toplantı kısa süre önce gerçekleştirilmişti. Bu adamlar tarafından eğitilmek üzere gitmeyi bekleyemeyecek kadar sabırsız olan ve Diyarbakır’daki Bay Walker’ın cemaatine dahil küçük çocuklar kendileri birini seçti ve onu desteklemek

için paralarını ortaya koydu ve bu perişan kasabanın Ermeni, Süryani, Türk ve Yezidi halklarına İncil'i vaaz etmek üzere Redwan'a gönderdi.

SONUÇ

Crosby Wheeler gibi bölgedeki bütün misyonerlerin önde gelen amaçları Gregoryen mezhebine bağlı Ermenileri Protestanlaştırmaktı. Bunu gerçekleştirdikleri takdirde ileride kurulma ihtimali olabilecek bir Ermeni devletini Amerikanın uydusu haline getirebileceklerdi. Bu bakımdan Bunu başarmak için de özellikle Ermeni toplumunun okur yazar oranını artırmak için yoğun bir çaba göstereceklerdir. Zira okur yazar oranı arttıkça İncili okuma oranı da aynı oranda artacaktır. Buna bağlı olarak bölgedeki Ermeni halkına epeyce İncil dağıtımı yapılmıştır.

Yine eserden anlaşıldığı kadarıyla kurulan Harput misyonunun maddi açıdan pek sıkıntı çekmediği de anlaşılmaktadır. Gerek İncil temini gerekse kilise tamiri inşası ve diğer masrafları karşılayabilmek için gerek Amerika'dan bağışlar gerekse bölge halkından bağışlar alınarak maddi sorunlar kolaylıkla halledilmektedir.

Diğer taraftan misyonerlerin bölge halkından bazen tepkiler aldığını da görmekteyiz. Bu tepkiler ne kadar sert ve can yakıcı olursa olsun misyonerler ısrar ve sebatla işlerini yürütmeye devam ettikleri dikkat çekmektedir.